

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Факултет по науки за образованието и изкуствата

Катедра „Специална педагогика и логопедия“

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

**„ПРИЕМАНЕ И ИЗГРАЖДАНЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ
УЧЕНИЦИ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ И
УЧЕНИЦИ БЕЗ НАРУШЕНИЯ В ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА“**

За присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по
професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика)

Докторант:

Мария Валявичарска - Караиванова

Научен ръководител:

Проф. Д-н. Мира Цветкова - Арсова

СОФИЯ, 2018 г.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на
.....2019 г.

От.....часа

В.....зала

Съдържание

Увод	стр.5
Глава I Приобщаващо образование на деца и ученици със СОП	
1.1 Включващо и приобщаващо образование.....	стр.7
1.2.Нормативна уредба на интегрираното и приобщаващото обучение/образование на децата със СОП в България	стр.7
Глава II Особенности и основни характеристики на учениците със зрителни, слухови, интелектуални и аутистични нарушения	
2.1.Ученици със зрителни нарушения.....	стр.10
2.2.Ученици със слухови нарушения.....	стр.11
2.3.Ученици от аутистичния спектър.....	стр.12
2.4.Ученици с интелектуална недостатъчност.....	стр.13
2.5.Ученици с детска церебрална парализа (ДЦП).....	стр.14
2.6.Ролята на общообразователните учители в процеса на приобщаване на ученици със СОП.....	стр.15
Глава III Взаимоотношения и комуникация между учениците и техните съученици със СОП в условията на приобщаващото образование	
3.1.Същност на комуникацията и взаимоотношенията между учениците в училище.....	стр.17
3.2.Трудности при възприемането на ученици със СОП от техните съученици.....	стр.18
3.3.Емпатията като средство за премахването на затруднения във възприемането на деца и ученици със СОП.....	стр.18
Глава IV Постановка на изследването	
4.1. Цел.....	стр.20
4.2. Хипотези.....	стр.20
4.3. Задачи.....	стр.21
4.4. Методи.....	стр.21
4.5. Участници в изследването.....	стр.21
4.6.Методика на изследването и процедура.....	стр.23
Глава V Анализ и интерпретация на получените резултати	
5.1.Анализ на резултатите от инструмент 1.....	стр.25

5.2.Анализ на резултатите от изследването, проведено със съучениците на лица със специални образователни и потребности (Инструмент 2,3 и 4)	стр. 28
5.3.Данни, изведени от наблюдение по време на процеса на изследването на лицата.....	стр.33
5.4.Дискусия.....	стр.35
Изводи и препоръки	стр.44
Заклучение	стр.47
Приноси на дисертационния труд.....	стр.49
Публикации по темата на дисертационния труд	стр. 51

Увод

През 2016 г. в България се прие Наредба за приобщаващото образование, обновена по-късно през 2017г. Тя включва в себе си идеята за общо и равноправно образование на всички деца, без значение от техния социален или здравен статус. Така започва пълната деинституционализация на децата със СОП и тяхното приобщаване към децата в общообразователните детски градини и училища.

Актуалността на проблема за взаимоотношенията между децата със СОП и децата без нарушения се обуславя от факта, че за първи път с пълна сила законовите разпоредби се обединяват в общообразователните учебни заведения, а това от своя страна разкрива възможност за пълноценно изследване на техните отношения, на интеракциите, в които влизат, проблемите, които биха могли да създадат различните видове нарушения по време на комуникационния процес.

Изследването цели да разкрие как и по какъв начин се възприемат децата с различни нарушения (деца с аутизъм, деца със зрителни нарушения, слухов дефицит, интелектуална недостатъчност и детска церебрална парализа) от техните съученици в класа.

Изследването ще покаже защо определени групи деца с едно и също нарушение са повече или по-малко приети от децата в класа. След разглеждане на характерните особености в процесите на общуване, бихме могли да определим измененията при общуването на отделните групи деца със СОП и да разкрием кои техни качества и способности за общуване благоприятстват или влошават качеството на взаимоотношенията им в класните, а също така и в извънкласните им интеракции. Също така с важно значение за тази проблематика е отношението на общообразователните учители към процеса по приобщаване, както и тяхното въздействие върху качеството на взаимоотношенията в класа.

Получените резултати в емпиричната част биха били от полза както за общообразователното училище, така и за специалното такова. Общообразователното училище ще може да придобие представа за важността на приобщаването, както и за някои модели за справяне с проблемите, които възникват между децата със и без нарушения. Специалното училище от своя страна би могло да доразвие терапевтичните си програми с цел повишаване на способностите за комуникация, междуличностен контакт, поведение на учениците със специални нужди.

Актуалността на проблема е неоспорима в 21 век, когато приобщаващото образование се смята за едно интелигентно и логично продължение на интегрираното обучение, но само що се отнася до нормативната база. Подобни изследвания дават възможност да се разкрият някои несъвършенства на системата, която изпълнява разпоредбите и от своя страна всъщност играе същинска роля, както и да се изтъкнат на преден план въпроси, върху които следва активно да се работи, за да се превърне приобщаващото образование в истинска и пълноценно работеща концепция.

Глава I

Приобщаващо образование на деца и ученици със СОП

1.1. Включващо и приобщаващо образование

Училището е първата стъпка към пълноценната интеграция на човека с увреждане. Свиквайки с общообразователната среда, изискванията към него, които са същите, както при учениците в норма, успявайки да намира път и контакт със своите съученици, той буквално попада в средата на обществото, което го очаква след училищна възраст като независим и достоен негов член. Специалното училище е пригодно към нуждите на децата със СОП, но то е един затворен свят, едно затворено общество, което не може напълно да подготви ученика с увреждане да бъде пълноценен гражданин на обществото, което не е специално организирано според нуждите му. Пребиваването на ученик със специални образователни потребности в общообразователния клас и училище със сигурност не е никак лесна задача, но е една ранна подготовка за истинския живот след това. Включването в общообразователния клас на такова дете е уникална възможност за личностно развитие чрез подражание на здравите съученици. Подражание на модела на поведение, създаване на контакти, отношения между съучениците, справяне с трудностите сред „виждащите“, „чуващите“, „ходещите“, „говорещите“ ученици. Включващото обучение осигурява успеха на ученика – академичен, поведенчески и социален и подготвя ученика да бъде пълноценен член на обществото. „Приобщаващото училище е това, където всички имат място, приети са, подкрепят се от своите връстници и други членове на училищната общност в процеса на посрещане на техните образователни потребности“

(Stainback and Stainback, 1996)

1.2. Нормативна уредба на интегрираното и приобщаващото обучение/образование на децата със СОП в България

Законовите разпоредби, засягащи интеграцията на хората с увреждания, както и условията и реда за училищна интеграция и приобщаване са няколко.

Наредба 6 от 2002г. е първият Закон за народна просвета, в който се дава официално право на децата с нарушения в развитието да се обучават интегрирано в

общообразователни детски градини и училища: Чл.2, ал.1 „Децата със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания се обучават и възпитават интегрирано в детски градини, училища и обслужващи звена.” За да се осъществи интегрирано обучение в училищата и детските градини, с чл.6, ал.2 законът посочва, че „За осъществяването на образователните дейности в общообразователните детски градини, училища, обслужващи звена се осигуряват подходящи социално-битови условия, специални учебно-технически средства и апаратура.”(Закон за Народната просвета, Наредба 6 от 2006)

Заедно със създаването на закона от 2003 г. МОН създава център за културна и образователна интеграция, състояща се от два отдела – за интеграция на децата със СОП и за културна интеграция на децата от малцинствата. Тази дирекция отговаря за практическото осъществяване на включващото образование, за образователната интеграция на децата от етническите малцинства и децата в риск, за екологичното, здравното и гражданското образование в съответствие със стандартите на Европейския съюз.

Друг закон, който засяга пряко правата на децата със СОП е Закон за интеграция на хората с увреждания, обновен през 2016 г. Приемането му гласи: „Този закон урежда обществените отношения, свързани с интеграцията на хората с увреждания”. (Глава първа, ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ, Чл. 1).

След това, през януари 2009г. МОН издава Наредба N:1 за обучението на деца и ученици със СОП и/или с хронични заболявания. Тази наредба е усъвършенствана на Наредба N:6 от 2002г. и един по-съвременен модел за обучение на деца със СОП в общообразователни и специални училища.

С тази наредба се определя държавното образователно изискване за обучение на децата и учениците със СОП и/или с хронични заболявания. Също така тази наредба класифицира децата и учениците със СОП.

Най-новата наредба в българското законодателство, регламентираща приобщаващото образование е Наредба за приобщаващо образование от 2017г. С тази наредба се определя държавния образователен стандарт за приобщаващото образование. Наредбата урежда обществените отношения, свързани с осигуряване на приобщаващото образование на децата и учениците в системата на предучилищното и училищно образование, както и дейността на институциите в тази система за предоставяне на подкрепа за личностно развитие на децата и учениците. (чл. 1, ал.1,2 от Наредба за приобщаващо образование, 2017).

Част от целите на Наредбата за приобщаващо образование е и изграждане на позитивен организационен климат и на подходяща психологическа среда в образователните институции. Смята се, че „изграждането на позитивен организационен климат и на подходяща психологическа среда се основава на обща институционална политика и е израз на общата воля и координираните усилия на всички участници в образователния процес“ (чл.44, ал. 1)

Наредбата за приобщаващо образование е нов, модерен поглед към визията за училище в 21 век.

Глава II

Особености и основни характеристики на децата със зрителни, слухови, интелектуални и аутистични нарушения

2.1. Обща характеристика на развитието на зрително затруднените ученици

В специалната литература съществуват множество проучвания, които доказват, че разлика в развитието при деца в норма и деца със зрителни нарушения почти не съществуват. развитието, ако не абсолютно еднакво, то може да се нарече сходно.

„Разглеждането на когнитивното развитие на зрително затруднените деца не трябва да се разграничава от това на виждащите. В крайна сметка може да се отбележи, че от гледище на обучението, при зрително затруднените деца се наблюдава т.нар. когнитивно изоставане“ (Радулов, Цветкова-Арсова, 2011).

Важно е да се отбележи, че зрителното увреждане не води до пряко влияние върху физическия растеж и развитие. Някои автори отбелязват, че в по-късна възраст могат да се появят някои различия в моторното развитие. Тези различия се отнасят предимно до скоростта на протичане на моторните процеси и на цялостното моторно-двигателно развитие на зрително затруднените деца.

Детето с увредено зрение има много голяма нужда от допълнителни помощни маркировки и съоразения за успешното си и спокойно пребиваване в общообразователното училище. Също така, слабото им място във физическото развитие, би могло да доведе до изолация от страна на класа по време на извънкласни дейности, тъй като детето с нарушено зрение би изпитвало трудност да следва темпа на физическата активност на зрящите деца в класа и да участва наравно с тях във физическите им активности.

Освен когнитивното и физическото развитие, от изключително голямо значение за разбиране на взаимоотношенията между децата в училище е разглеждането на емоционалното развитие на детето с нарушено зрение. Емоционалното развитие на детето с увредено зрение е изключително важна тема, тъй като засяга пряко интеграцията, социалното функциониране и образователното включване.

Зрителното затруднение влияе върху привързаността и социализацията. Също така предизвиква увеличено разпространение на конкретни емоционални и поведенчески проблеми. Направено е изследване, което анализира връзката между детския емоционален и поведенчески статус и развитие. Оказва се, че голям процент от

изследваните лица са диагностицирани с емоционални и поведенчески дефицити, а резултатите от изследването индикират, че има силна зависимост между развитийните, емоционалните и поведенческите дефицити при зрително затруднените деца.

2.2. Обща характеристика на развитието на децата с нарушен слух

„Нарастването на броя интегрирани деца със слухови нарушения в общообразователните учебни заведения, предизвиква все по-сериозно дискусии...“ (Балканска, Трошева, 2014). Факторите, които влияят върху успешното пребиваване на децата с нарушен слух в общообразователното училище са много.

Много автори определят отклоненията във формирането на речта и нейните качества като определяща детерминанта в психическото развитие на децата с вродена или рано придобита глухота. От овладяването на речта зависи общото психическо развитие на детето, както и изграждането на междуличностни взаимоотношения. “Обикновено децата със слухови нарушения имат проблем с възстановяване на сриковете в комуникацията и инициране на игрово поведение“ (Балканска, 2014). От развитието на речта зависи и развитието на познавателните процеси – памет, мислене, въображение, концентрация. Освен това, развитието или неразвитието на речта играе още една важна роля в училищна възраст, която засяга именно изграждането на взаимоотношения и приятелства между децата - „увреждането на слуха причинява не само намаляване на говорната способност, но също така води и до накърняване на междучовешките отношения и на личностното развитие“ (Замфиров, 2007). Не доброто развитие на речта, както и намаленият слух или неговата пълна липса водят до изолация от чуващите. Комуникацията между детето със слуховите нарушения и детето с нормален слух се затруднява, не върви абсолютно гладко, което от своя страна отнема частично удоволствието от самата комуникация. Детето с нарушен слух често пъти се чувства не добре разбрано, или пък има смущение, че не всеки път е разбрало всичко, което от друга страна му пречи да реагира адекватно в различни създадени социални ситуации. „Това, което правят предимно подрастващите е да говорят. Затова е необходим лесен начин на общуване, а не напъгане и постоянна концентрация“ (Съева, 2009).

2.3. Обща характеристика на учениците от аутистичния спектър

Според международната класификация на болестите (МКБ 10) аутизмът е „вид генерализирано разстройство в развитието, което се дефинира с наличието на абнормно или нарушено развитие, възникнало преди тригодишна възраст и характерен тип на абнормно функциониране във всичките три сфери на психопатологията – на социалните взаимоотношения, на комуникацията и на поведението, което е повтарящо се, ограничено и стереотипно. В допълнение към тези специфични признаци, децата с аутизм често пъти страдат от ред други неспецифични проблеми като фобии, смущения в съня и храненето, краткотрайни изблици на гняв и автоагресия“ (МКБ 10, 1992).

Липсата на емпатия, целенасочена реч, усещане за уважение и йерархия водят до спад в комуникацията и почти нищожна вероятност за изграждане на взаимоотношения. „Особеностите на детската личност се извяват в асоциална или антисоциална дейност, в агресивност и социално-негативни действия“ (Матанова, 2007).

Социалното взаимодействие при аутистите е една много широко разгърната проблематика, която засяга основно настоящото изследване. За да се разкрият начините, по които аутистичното дете би могло да бъде прието или отхвърлено от съучениците си в общообразователния клас и училище, трябва да разгледаме в основи начините, по които те функционират в социална среда и сред хора. Дефицитът при социално взаимодействие е едно от най-дълбоките, а често и очевидно нарушение при аутистите. „ Видимата липса на привързаност и разбиране при децата с аутизм и индивидите, които ги обкръжават и хората, които са им близки и ги обичат, е една от главните причини за проблеми и затруднения, възникващи в процеса на растежа и обучението“ (Оливер, 1998). Една от най-явните прояви на аутизма е липсата на използване на очен контакт за възприемане на информация от техните близки и да го използват при изграждането на привързаност към любимите хора. Друго значително нарушение на социалното взаимодействие при аутизма е нарушението на споделеното внимание. Имитацията, която е важно умение в процеса на обучение и усвояване на социални умения от другите, е също изцяло нарушено, както и умението за игра, което комбинира имитирането и въображението и е жизнено важно при обучението и изграждането на взаимоотношения и социални роли.

2.4. Обща характеристика на учениците с интелектуална недостатъчност

Един от основните проблеми на приобщаването на лица с интелектуална недостатъчност към общообразователното училище или в обществото като цяло е липсата на социално-психологическа адаптация, „чиито механизми се изграждат и развиват у личността в процеса на социалния онтогенезис“ (Шошева, 2008)

Интелектуална недостатъчност е „състояние на задържано или непълно развитие на интелекта, характеризиращо се с нарушение на уменията, които възникват в процеса на развитие и дават своя дял във формирането на общото ниво на интелигентност, т.е. когнитивните, речевите, двигателните и социалните умения. Изоставането може да се съчетава, но може и да не се съчетава с други психични или телесни разстройства.“ (МКБ 10, 1992).

Според новата ревизия на МКБ 11 от 2018г.: Нарушенията на интелектуалното развитие са група от етиологично разнородни състояния, възникващи през периода на развитие, характеризиращи се със значително по-ниска средна степен на интелектуално функциониране и адаптивно поведение, които са с приблизително две или повече стандартни отклонения под средното стандартизирани, индивидуално прилагани стандартизирани тестове“ (МКБ 11, 2018)

Емоционално-волевата сфера на децата с интелектуална недостатъчност е недобре развита. Има наличие на недостатъчно развити нравствени, интелектуални и естетически емоции, а мотивите за поведението им често зависят от елементарни инстинкти, потребности, влечения. Според Левтерова (2002), най-ясно изразени са особеностите в поведенчески аспект: „Отбелязва се ниска или недостатъчно добра самооценка. Налице е слаба диференцираност на чувства, на преживяване на положителни и отрицателни емоции, липсват адекватни реакции към похвала и наказание“. Познавателните мотиви са снижени, а често срещано явление в работата с деца с интелектуална недостатъчност е неустойчивост на вниманието и отказ от започната дейност при малко затруднение или просто без основателна причина.

Комуникативните нарушения при децата с интелектуална недостатъчност се развиват на фона на интелектуален дефицит, който се изразява в общо недоразвитие на психиката. Тези нарушения се отнасят до всички звена на тяхното говорно и езиково развитие (фонологични, морфологични, семантични и прагматични)“. Важно при разбирането на тяхното поведение е, че то се влияе силно от отношението на околните.

При децата с интелектуална недостатъчност се откриват големи затруднения при реализирането на комуникативните процеси. Те обвързват речта си с конкретна ситуация. За по-голямата част от децата с интелектуална недостатъчност развитието на речта започва едва в предучилищна възраст. Ако има наличие на фразова реч, то тя е граматически и фонетически грешна и незавършена. Свързаната реч почти липсва. Често срещана е и ехоаличната реч. И именно поради недоразвитието си, речта при тези деца не може да изпълнява основната си задача, а именно – комуникация. „Дефицитът от междуличностна комуникация на тези лица води до пълната им изолация в света на говорещите и общуващите“ (Караджова, Щерева, 2009). С цел избягване на изолацията на тези деца и лица е необходимо познаването на особеностите в нарушението им. В. Шошева определя възможността за интеграцията им така: „Интеграцията на тези лица в обществото е възможна само при постигане на достатъчна степен на социално-психическа адаптация, чиито механизми се изграждат и развиват у личността в процеса на социалния онтогенезис“ (Шошева, 2008).

2.5. Обща характеристика на учениците с детска церебрална парализа (ДЦП)

Детската церебрална парализа е едно от най-сериозните нарушения в изследваните от нас категории ученици със СОП, тъй като заболяването е сложно, съчетано с различни увреди и прояви. „Централно място в клиничната картина на детската церебрална парализа заемат двигателните нарушения“ (Кънева, 1985). Мутафов и Петров определят детската церебрална парализа като „непрогресиращо заболяване на главния мозък, увреждащо отделите, които ръководят действията и положението на тялото“ (Мутафов, Петров, 1994).

МКБ 11 (2018) определя 4 вида ДЦП:

1. Спастична церебрална парализа, която се характеризира с повишен мускулен тонус;
2. Дискнетична церебрална парализа, която се характеризира с нарушение на целенасочените движения, поради наличието на неволеви движения и неподходящо съкращение на мускулите;
3. Атаксична церебрална парализа, доминирана от признаци на церебрална дисфункция, включително хипотония, атаксия, дизартрия и нистагъм;

4. Синдромът “Worster – Dryness” (WDS), като форма на церебрална парализа, характеризираща се с вродена пареза, проявяваща се като слабост на устните, езика и мекото небце, дисфагия (трудност при преглъщане), дисфония (частично или пълно разстройство във функциите на гласовия апарат), повишена селивация и изтръпване на челюстите. (МКБ11, <https://icd.who.int/browse11/lm/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fcd%2fentity%2f1426032265>)

Увредата на мозъка, вследствие на която се появява детската церебрална парализа е въпрос, разглеждан основно от медицината с цел откриване на все по-добра рехабилитация и превенция на заболяването, но що се отнася до изграждането на педагогически методи и подходи, трябва да се отбеляжат и вторичните нарушения в следствие на заболяването – „Разстройството на другите функции на централната нервна система (интелект, реч, зрение, слух и др.) не са задължителни, а са второстепенни и по-слабо изразени“ (Мутафов, Петров, 1994). Детската церебрална парализа рядко се среща в чист вид – „детската церебрална парализа в чистата си форма се характеризира само с физически нарушения, но в днешно време тя все по-често се асоциира и съпътства с допълнителни увреждания, като интелектуална недостатъчност, зрителни увреждания, епилепсия, слухови проблеми“ (Цветкова – Арсова, 2015). Най-често вторично проявление е интелектуална недостатъчност и зрителни проблеми, предизвикани от увеличени мускулен тонус, като страбизъм, например. При децата с детска церебрална парализа се установява „повишена възбудимост, свръхчувствителност, бърза изтощаемост. Поведението им се характеризира с подчертана суетливост, липса на потиснатост на влеченията и широка палитра от различни психопатоподобни прояви, които се засилват особено през пубертета.“ (Шошева, 2013).

2.6. Ролята на общообразователните учители в процеса на приобщаването на деца със СОП

Ролята на общообразователния учител в контекста на приобщаващото образование е изключително важна. Неговите възгледи, нагласи към приобщаващото образование като цяло и към учениците с нарушения в частност са от изключително значение за успеха на включващото обучение. Що се отнася до нагласите и възгледите им, те бяха успешно доказани в емпиричната част на настоящия труд.

Приобщаващото образование е тема, която вълнува всички през последните години – родители, учители, министерство на образованието и науката. След закриването на част

от специалните учебни заведения, голям брой от децата бяха записани в общообразователните училища и така възникнаха не малък брой ситуации, за които общообразователният учител не е подготвен, както и въпроси, които търсят своя отговор. Общообразователният учител е фигура с голямо значение за осъществяването на приобщаващо образование в общообразователните училища. Неговото отношение към детето със специални образователни потребности, нагласата му към тези групи деца, както и демонстрираното поведение по този въпрос пред класа са от съществено значение за начина, по който останалите ученици приемат детето със СОП, както и за начина, по който се чувства самото дете. От това зависят до голяма степен и взаимоотношенията, които се изграждат в класа между учениците.

III Глава

Взаимоотношения и комуникация между учениците и техните съученици със СОП в условията на приобщаващото образование

3.1. Същност на комуникацията и взаимоотношенията между учениците в училище

Феноменът общуване със своята значимост при формиране на човешката личност е предмет на изследване от различни специалисти: психолози, философи, социолози и педагози. Общуването и комуникацията са жизнено необходими във всички дейности на човека.

Общуването в училище между учениците се осъществява на междуличностното равнище на социалната комуникация. Това общуване е силно повлияно от индивидуалните особености на общуващите, от възрастта и пола на партньорите. Комуникативната компетентност и познавателното развитие на общуващите определят до голяма степен качеството и характера на контактите в училищна възраст. Предимството на общуването в училище е възможността за общуване с комуникативни партньори от различни възрасти и с различен опит.

Погледнато през призмата на идеята за приобщаваща среда и образование в общообразователни училища на деца със СОП, тази теория е потвърждение на ползите, които те могат да извлекат, освен в образователен и в чисто социален план. Това е чудесен пример, че подготовката за живота и следучилищната реализация на детето с различни нарушения, което трябва да се сравни с останалите и да открие себе си, е добре да се осъществява сред връстници в норма. От друга страна, добро начало за изграждане на толерантността, която обществото ни цели да изгради към тези деца, а в късен план и на възрастни, е смесването на деца без нарушения и деца със специфики в развитието, защото така, бъдещите хора в обществото от ранен етап на своето развитие ще имат поглед върху другата страна, а именно различията между хората, които съществуват. Ще бъдат запознати с различията, ще имат изградени модели за справяне в различни ситуации с хора с нарушения и едно толерантно училищно общество би могло да бъде добър старт и за двете страни.

3.2. Трудности при възприемането на ученици със СОП от техните съученици

Никак не е лесен въпросът за проблемите, които възникват при възприемането на съученик, който има някакъв дефицит. Факторите, които обуславят трудностите не са един и два.

Един от проблемите, възникващи в общообразователната среда при контакт на дете в норма и такова със специални образователни потребности е липсата на социална интелигентност. “Социалната интелигентност, най-общо се характеризира като „комбинация от основен усет към хората – нещо като стратегическо социално съзнание – и набор от свързани умения за успешното взаимодействие с тях.“ (Албрехт, 2006). Това е способността на човека да се разбира добре с другите и да ги привлича за сътрудничество. След изясняване на термина „социална интелигентност“ възниква въпросът „Децата със СОП не притежават ли този тип интелигентност?“ или „Имат ли децата в норма ниска степен на социална интелигентност, щом не приемат различитието и не умеят, въпреки ситуацията, да влязат в контакт с тях?“ Тези въпроси разкриват една нова гледна точка, а именно, че не само децата със СОП биха могли да са основна причина за ниско ниво на комуникация между тях и останалите в класа.

3.3. Емпатията като средство за премахването на затруднения във възприемането на деца и ученици със СОП

Привързаност, симпатия, емпатия, приятелство са комплексни емоционални преживявания, характерни за всички възрасти, но най-ярко изразени са в детството. Това е емоционално отношение към целия свят – хора, животни, събития, предмети. (Николова, 1995) .

Живкова (1998) определя емпатията като индивидуално качество на личността, което спомага за установяване на ефективни човешки взаимоотношения и за адаптацията на личността в определена социална общност. Това от своя страна означава, че не само децата в норма, в чиито клас има дете със СОП трябва да притежават високо ниво на емпатия, а също така и децата със СОП, които искат да се интегрират пълноценно. Именно емпатията дава възможност за силно доближаване и влизане в личния свят на другия, но без пълна идентификация, за да може всеки да запази и своята индивидуалност. И въпреки, че много автори сочат, че емпатията е вродено качество, то много изследвания показват, че тя би могла да се развива. Развиването на емпатията в

училище, засягаща възприемането и приобщаването на децата със СОП би могло да се случи чрез практически упражнения и забавни игри, които не отнемат много време, стига, разбира се, някой от преподавателите да бъде вдъхновен за да го направи, а и освен това е важно и полезно за един индивид да притежава високо ниво на емпатия, защото „тя повишава самоуважението на личността, прави я по-силна и достойна“ (Живкова, 1998).

IV Глава

Постановка на изследването

4.1. Цел на изследването

Целта на изследването е да разкрие нагласите на учениците без нарушения спрямо съучениците им със СОП, готовността им за изграждане на взаимоотношения с тях, както и нагласите на общообразователните учители към учениците със СОП и приобщаващото образование.

4.2. Хипотези на изследването

Бяха издигнати следните основни хипотези:

1. Като цяло съучениците без СОП нямат положителни нагласи към учениците с нарушения или изпитват безразличие към тях.

Алтернативна хипотеза: учениците без СОП имат положителни нагласи към съучениците със СОП.

2. Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им зависят от вида увреждане.

Алтернативна хипотеза: Нагласите и приемането на учениците със СОП не зависи от вида увреждане.

3. Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им не зависи от времето, прекарано с тях.

Алтернативна хипотеза: Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им зависи от времето, прекарвано с тях.

4. Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им зависи от тяхното поведение.

Алтернативна хипотеза: Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им не зависи от поведението.

5. Учителите имат ниска подготовка и мотивация за работа с ученици със специални образователни потребности и нагласите към тях и приобщаващото образование са по-скоро негативни.

Алтернативна хипотеза: Учителите имат добра подготовка за работа с ученици със специални образователни потребности, а нагласите са положителни

4.3.Задачи

За постигането на целта на изследването и проверката на хипотезите, си поставихме следните задачи:

1. Да се проучат литературните източници, отнасящи се до поставения проблем;
2. Да се направи сравнителен анализ на съществуващите изследвания, свързани с темата;
3. Да се разработи методика за изследване, част от която да бъде принос на автора;
4. Да се проучат и анализират разнообразието на нагласите и взаимодействията в общообразователната среда между децата без нарушения и децата със СОП.

4.4.Методи

За нуждите на това изследване, ще бъдат използвани следните методи:

1. Проучване на специалната литература.
2. Проучване на специалното законодателство, свързано със закона за предучилищно и училищно образование (ЗПУО) и прилежащата към него Наредба за приобщаващо образование;
3. Анкетен метод;
4. Чек-лист за изследване на нагласите и възприемането на децата със СОП от останалите деца в общообразователния клас и изследване на качеството им на комуникация;
5. Наблюдение;
6. Статистически, количествен и качествен анализ на получените данни.

4.5.Участници в изследването

В това изследване бяха включени три групи лица:

1. Ученици без нарушения в общообразователното училище.
2. Общообразователни учители, в чиито клас има ученици със СОП

Изследвани са 244 деца без СОП, които се обучават в клас, в който има поне едно дете със СОП от категориите деца с интелектуална недостатъчност, слухови нарушения, зрителни проблеми, деца аутисти и деца с детска церебрална парализа. От тези 244 деца, в начален етап на образование са 130 момичета и 114 момчета. В изследването участваха

и 21 общообразователни учители и такива, които не са част от класното ръководство. Базисните данни на изследваните ученици без нарушения са представени в табл.1.

Табл.1 Разпределение на участниците без нарушения в класовете, в които се обучават различни групи ученици със СОП

1. Вашият пол е: * Тип увреждане Crosstabulation								
			Тип увреждане					Total
			Интелектуална недостатъчност	Слухови нарушения	АУТИЗЪМ	Детска церебрална парализа	Зрително Затруднение	
1. Вашият пол е:	момиче	Count % within Тип увреждане	30 48.4%	39 54.2%	27 51.9%	24 63.2%	10 50.0%	130 53.3%
	момче	Count % within Тип увреждане	32 51.6%	33 45.8%	25 48.1%	14 36.8%	10 50.0%	114 46.7%
Total		Count % within Тип увреждане	62 100.0%	72 100.0%	52 100.0%	38 100.0%	20 100.0%	244 100.0%

Данните в табл. 1 показват, че най-много момичета, обхванати в изследването са 63,2% в изследваната категория деца с детска церебрална парализа, а най-малко - 48,4% са в класовете, в които се обучават ученици с умствена изостаналост. Според представената извадка доминира броят на изследваните съученици от женски пол – 53,3% или 130 ученици, за сметка на момчета – 46,7% или 114 ученици. В класовете, в които има деца със зрителни нарушения има равно разпределение по пол, за разлика от контрастното разпределение при съучениците на деца с умствена изостаналост, в която се наблюдава процентно разпределение 63,2% момичета към 36,8% момчета.

Изследването се проведе в няколко града на България:

1. София:

- 29 СУ „Кузман Шапкарев“
- 4 ОУ „Проф.Джон Атанасов“
- 8 СУ „Васил Левски“

- 44 СУ „Неофит Бозвели“
 - 46 СУ „Константин Фотинов“
- 2. Шумен**
- НУ „Илия Блъсков“
- 3. Пазарджик:**
- СУ „Георги Брегов“
- 4. Пловдив:**
- СУ „Константин Величков“
- 5. Село Ивайло, област Пазарджик**
- ОУ „Св.Св. Кирил и Методий“

Броят на посетените училища, в които се обучават деца със СОП е 9.

4.6. Методика на изследването и процедура

За нуждите на това изследване бяха използвани четири методики, а именно:

1. Чек-лист за изследване на възприемането на децата със СОП от останалите съученици в общообразователния клас.
2. Анкетна карта за оценяване децата със СОП от техните съученици.
3. Въпросник за отношението на съучениците спрямо интегрирани ученици на Фондация институт за слепи Вюрцбург.
4. Анкетна карта за изследване на отношението на учителя в общообразователното училище на Фондация институт за слепи Вюрцбург.

Първият ни инструмент за изследване е „Чек-лист за изследване на възприемането на децата със СОП от останалите ученици в общообразователна среда и изследване на качеството им на комуникация. Този чек-лист е разработен като част от авторовия принос на настоящия труд. Съдържа 38 айтъма. При разработката на този инструмент бе използвана проста оценъчна скала с „да“ и „не“. Съществено е да се отбележи, че изследваното лице трябва да следи логиката на отговорите си, за да не се допусне утвърдително оценяване на две противоречиви съждения.

Вторият ни инструмент е анкетна карта, в нейния оригинален вид се нарича „Анкетна карта за оценяване на интегрираните зрително затруднени ученици от виждащите“. Тя е взимствана от Радулов (1995). За целите на нашето изследване

методиката е използвана под името „Анкетна карта за оценяване на децата със специални образователни потребности от техните съученици“. Съдържа 7 въпроса, които оценяват детето със СОП в редица аспекти. Някои от въпросите бяха променени или допълнени според целите на настоящото изследване.

Третият ни инструмент е въпросник за отношението на общообразователните учители - цели да разкрие отношението им към децата със СОП в неговия клас (по Радулов, 1995). Съдържа 11 въпроса с предоставени за избор отговори. „Независимо, че анкетата е разработена за зрително затруднени ученици, този въпросник може да бъде адаптиран от други специалисти в клоновете на специалната педагогика“(Радулов, 1995).

Последният ни инструмент също е анкетна карта, която отново е взимствана от Радулов (1995). Наименованието е „Фондация институт за слепи Вюрцбург. Формуляр за интегрирани ученици“. В оригинал картата е разработена от Фондация институт за слепи Вюрцбург, Германия с цел да се помогне на специалистите от различни области в обучението на деца със СОП да установят отношението на здравите деца към тази група. Съдържа 11 въпроса, от които 2 с възможност за отворен отговор. Тя е универсално приложима, тъй като не фиксира отношението към определена група деца със специални педагогически нужди. Проведеното изследване с посочените по-горе инструменти има анонимен характер.

Глава V

Анализ и интерпретация на получените резултати

При анализа на резултатите от използваните от нас изследователски инструменти, бе използвана програмата SPSS, както и Excel.

5.1. Анализ на резултатите от инструмент 1

Изследването беше проведено с 21 начални, общообразователни учители, които имат в класа си поне едно дете със СОП от следните категории – аутизъм, ДЦП, зрително нарушение, слухово нарушение или дете с интелектуална недостатъчност. Изследването беше проведено в различни училища в 5 града на България. Методиката съдържа 18 въпроса, засягащи основни проблеми в приобщаващото образование от гледна точка на учителя.

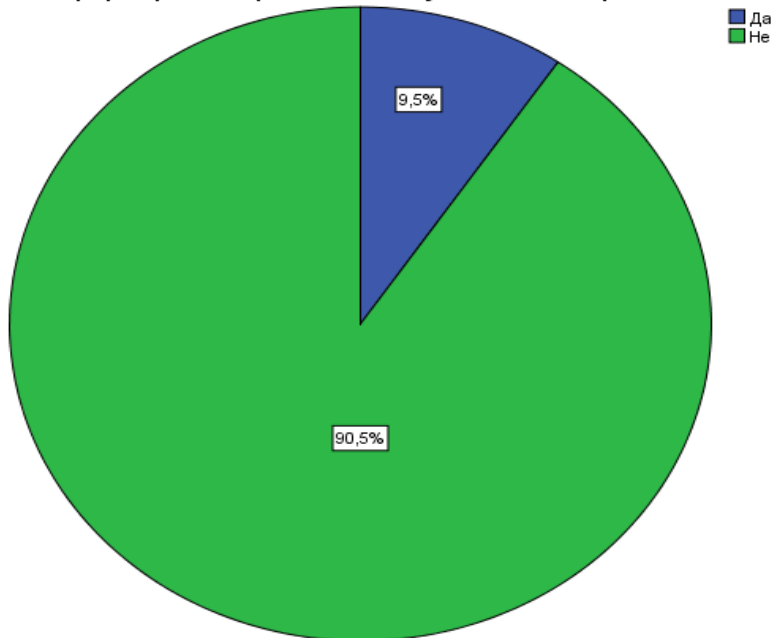
Изследването успя да разкрие нагласите на общообразователните учители към учениците със СОП в частност и към приобщаващото образование като цяло. Установи се липсата на умения у общообразователния учител да идентифицира различни нарушения, което се потвърди от 66,7% от учителите. Също така 85,7% от тях признават своята некомпетентност и неспособност да избират и адаптират материали, подходящи за различните ученици със СОП.

Беше установена и категоричната нужда и полза от ресурсния учител в класната стая и в общообразователната среда – както за подкрепа на учениците със СОП, така и за подкрепа на общообразователния учител. В диаграма 1, 2 и 3 са изложени резултатите, доказващи необходимостта на общообразователния учител от мнение, подкрепа и съвет, както и съвместна работа от ресурсния учител.

Поведението на учителя и неговото отношение към ученика със специални потребности играе важна роля в начина, по който ще бъде приет той от останалите деца в класа. Високата информираност за нуждите и потребностите на ученика, както и неговото позитивно отношение, задължително демонстрирано пред класа, водят до положителни резултати и изграждат обстановка на приемственост

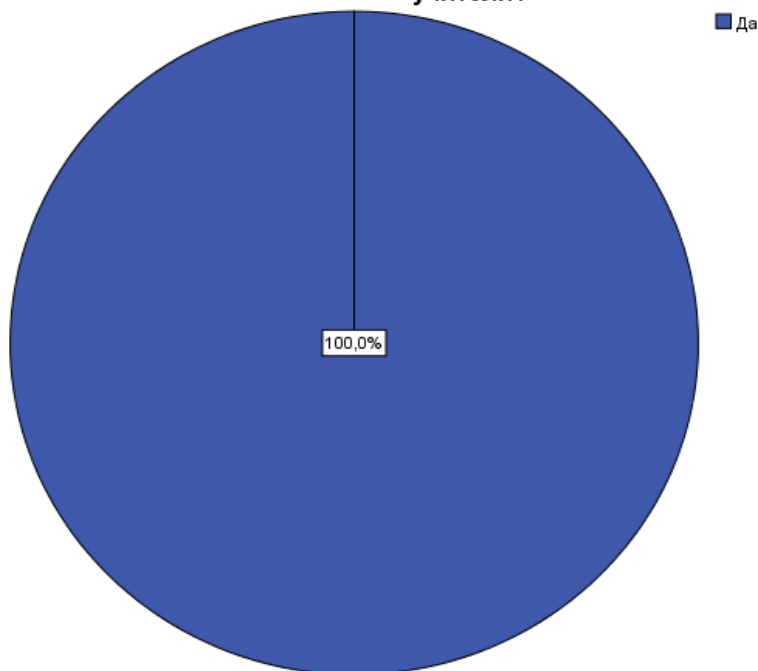
Диаграма 1 Необходимост от контакт между общообразователните и ресурсните учители

6. Достатъчни ли са един, два разговора с ресурсния учител, за да бъдете информирани за различните нужди и специфики на децата със СОП?

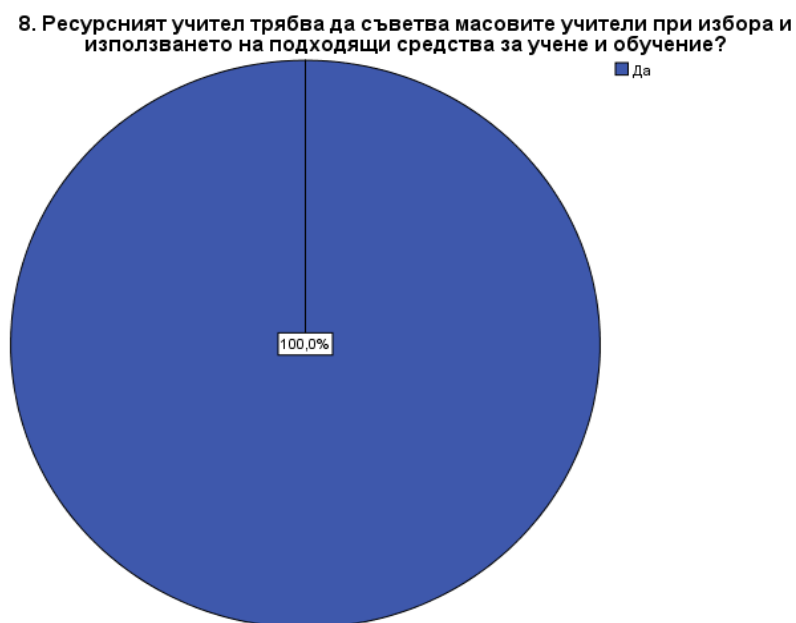
Диаграма 2 Необходимост от редовен контакт с ресурсен учител

7. Необходим е редовен контакт на ресурсните учители с масовите учители?

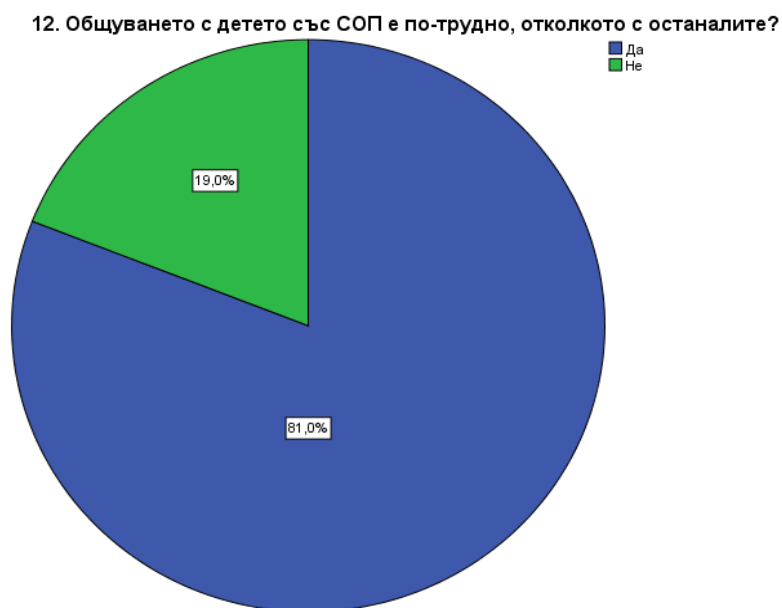
Необходимостта от редовен контакт с ресурсния учител е категорична, както е доказано и значението на неговата позиция по отношение на децата със СОП в класа. Общобразователните учители не само не крият нуждата си от този тип специалисти, а напротив, приветстват тяхното активно участие в живота на класа.

Диаграма 3 Необходимост за общобразователния учител от съвети по отношение на средствата за обучение

За съжаление учителите не само признават своята необходимост от съвместна работа с ресурсен учител, но и не крият своята неспособност да общуват с ученика с нарушение (Диаграма 4)

Диаграма 4 Общуването с ученик със СОП е по-трудно за общеобразователния учител

5.2. Анализ на резултатите от изследването, проведено със съучениците на лица със специални образователни и потребности (Инструмент 2,3 и 4)

За целите на статистическата обработка и събиране на данните бяха използвани едномерни разпределения, засягащи разпределението по пол и сравнения между типовете увреждания. Използван е Хи-квадрат методът, който се използва за решаване на практически задачи и при изследване на наличието на връзка между явленията. Така например, в този труд се търси връзката между отношението на здравите съученици към тези със специални образователни потребности и самото нарушение на съученика със СОП. Хи-квадрат методът е подходящ за изследване на връзки от корелационен тип. За да се измери големината на статистически значимото различие е използван коефициентът на Крамер. Скалата е следната:

0 – 0,333 – слабо/малко

0,333 – 0,667 – умерено/средно

0,667 – 1 – силно/голямо

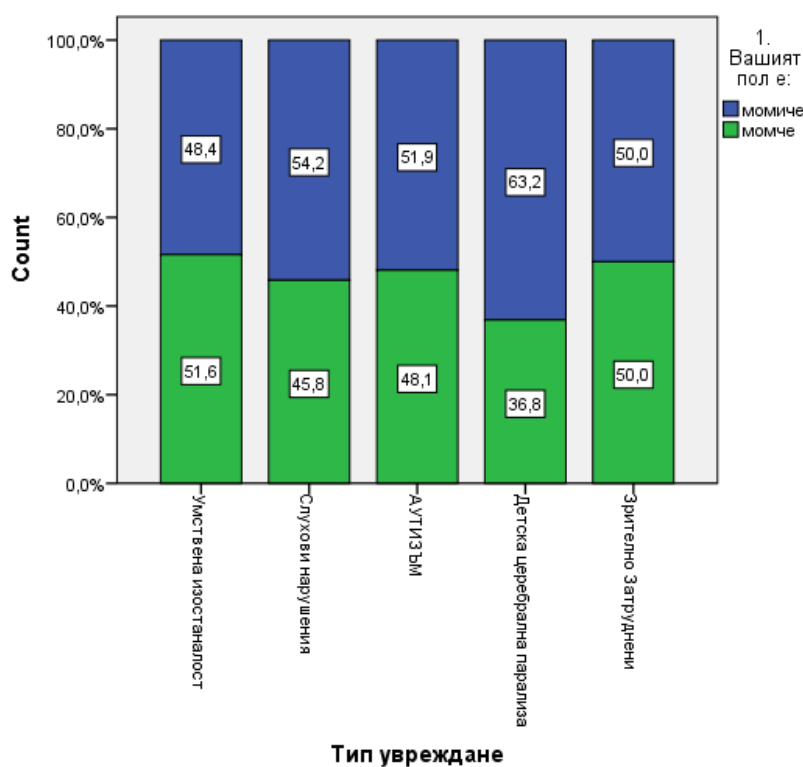
Емпиричната част на дисертационния труд обхваща 244 ученика. Едномерните разпределения по пол са изобразени в диаграма 15. В изследването са участвали следният процент момичета и момчета по категории:

1. В класове, в които се обучават ученици с интелектуална недостатъчност – 48,4% момичета и 51,6% момчета;

2. В класовете, в които се обучават ученици със слухови увреждания – 54,2% момичета и 45,8% момчета;
3. В класовете с ученици с аутизъм – 51,9% момичета и 48,1% момчета;
4. В класовете с ученици с детска церебрална парализа – 63,2% момичета и 36,8% момчета;
5. В класовете, в които се обучават ученици със зрителни нарушения – 50% момичета и 50% момчета.

Общо 130 момичета и 114 момчета.

Диаграма 15 Едномерни разпределения по пол

Като цяло резултатите от изследването ни показват интересни данни по отношение на възприемането на различните групи ученици със СОП. Налице е едно положително отношение към учениците със зрителни и слухови нарушения и доста по-негативно към тези с интелектуална недостатъчност, церебрална парализа и аутизъм. Можем да обобщим, че сериозен фактор в този процес оказва общообразователният учител, чието мнение, нагласи и отношение е предимно негативно. В обобщен вид, анализирайки всяка категория ученици със СОП поотделно, както и извеждане на цялостни изводи от проведеното изследване, резултатите изглеждат така:

1. Както бе доказано в настоящото изследване 74,2% от съучениците на лица с интелектуална недостатъчност смятат, че техният съученик изпитва трудност да се обучава в този клас, като посочените причини не засягат само образователния процес. Липсата на взаимодействие между умствено изостаналия и класа се доказват и със 75,4% от съучениците, които признават, че нямат представа как биха могли да утешат своя съученик, когато е разстроен. 49,2% от съучениците твърдят, че не знаят как да играят с умствено изостаналия си съученик, а като причина за това 27,4% посочват неговото неразбиране на правилата и невъзможността му да играе. 53,2% от съучениците им твърдят, че техният умствено изостанал съученик е „странен“

Ученици със слухови нарушения в общообразователното училище и клас. Учениците с нарушен слух са втората група ученици със СОП, след тези със зрителни увреждания, които показаха висока степен на успешно приобщаване към класа. – 29,2% от съучениците в класа дават информация, че техният съученик с нарушен слух е често дразнен от останалите съученици, а причината за това е именно предизвикателното им поведение. 15,3% са тези, които твърдят, че те често са груби, искат да „командват“. 38,9% са тези, които намират слухово затруднения си съученик за конфликтен. Въпреки своите недостатъци обаче, това е една високо приобщена група ученици със специални нужди, защото, както твърди Дионисиева (1996) „слуховото увреждане е основна причина за отклоненията в развитието на детето, но няма решаващо значение при определяне на неговите възможности за възпитание и обучение в една или друга среда“. Това твърдение се потвърждава и от отговорите на съучениците, които твърдят, че техният съученик със слухов проблем може успешно да се справя и да учи в общообразователната среда – 62,5% от отговорите. (Табл. 3 Справяне на учениците със СОП в общообразователна среда)

Табл. 3 Справяне на учениците със СОП в общообразователна среда

7. Убеден ли си, че твоят съученик със СОП може да се учи успешно във вашият клас?								
			Тип увреждане					Total
			Умствена изостаналост	Слухови нарушения	АУТИЗЪМ	Детска церебрална парализа	Зрително Загруднен и	
7. Убеден ли си, че твоят съученик със СОП може да се учи успешно във вашият клас?	Да	Count % within Тип увреждане	4 6.5%	45 62.5%	15 28.8%	14 36.8%	11 55.0%	89 36.5%
	трудно	Count % within Тип увреждане	46 74.2%	25 34.7%	30 57.7%	24 63.2%	7 35.0%	132 54.1%
	Не	Count % within Тип увреждане	12 19.4%	2 2.8%	7 13.5%	0 0.0%	2 10.0%	23 9.4%
Total		Count % within Тип увреждане	62 100.0%	72 100.0%	52 100.0%	38 100.0%	20 100.0%	244 100.0%

2. Ученици с аутизъм в общообразователното училище и клас

Групата на аутистичните ученици, които се намират в общообразователното училище и чиито съученици попаднаха в обсега на настоящото изследване са групата ученици със специални нужди, оценени най-ниско в сравнение с останалите категории. Липсата на емпатия и асоциалното поведение, което е типично за лицата с тази диагноза се оказва пагубно за тяхното приобщаване в общообразователния клас, както и оказва негативно влияние върху начина, по който ги възприемат техните съученици без нарушение. Така например Fazlioglu (2014), твърди, че „децата аутисти изпитват трудност при изпълнение на високи социални умения, както с по-простите, така и с по-сложните. Реакциите към нов човек са нетърпимост или свръхобщителност и много често игнорират децата и проявяват нежелание за контакт с тях в каквато и да е организирана обстановка на учене“. Това твърдение се доказва и от отговорите на съучениците. 34,7% от тях посочват, че техният съученик аутист изпитва трудност да пребивава и да се справя в училище. Неспособността за включване в игрите на другите се доказва с 59,6% от отговорите на съучениците, които споделят, че не знаят как могат да играят с него. 71,2% споделят, че не поддържат близки взаимоотношения, не общуват редовно с него. Новите запознанства и новите лица приемат трудно, студено, с

нежелание – 51,9% от съучениците им дават тези данни. 63,5% от съучениците, определят ученика – аутист като „затворен“ - не общува, избягва контакти с околните.

3. Ученици с детска церебрална парализа

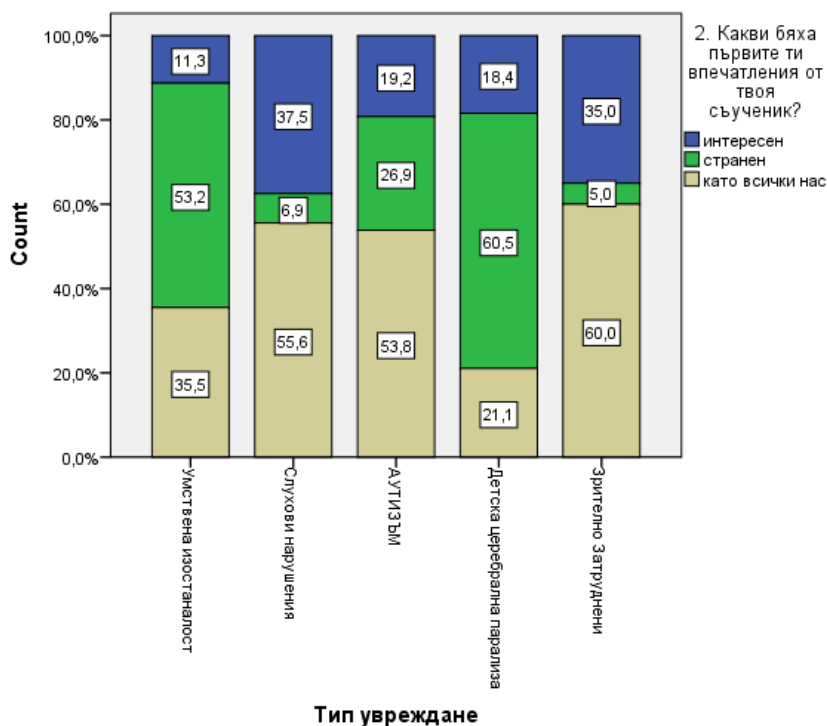
За учениците с церебрална парализа се доказва, че често използват помоща на останалите. Справянето им в класа се дължи основно на старанието и усилията на учителя. По отношение на посоката на оказваната помощ, в настоящото изследване тя е с най-висок процент в ориентирането, мобилността, придвижването – 43,8%, а на второ място по време на учебния процес – 34,4%. Голяма част от съучениците (60,5%) споделят, че първото им впечатление от техния съученик е „странен“. Също така според тях, най-много трудности техният съученик среща при „учене и писане“ (42,1%), „движение, игри и спорт“ (34,2%), както и в „концентрация и внимание по време на час“ (23,7%). Съучениците често споделят като негативно проявление навлизане в личното им пространство, фрустрация, ако не им се обръща внимание, както и често разваляне на дисциплината в класа.

4. Ученици със зрителни нарушения

Положителното отношение и доброто въприемане на зрително затруднените ученици е високо. 55% от съучениците на 33 ученици посочват, че те често остават сами в класната стая. Това ги прави изолирани. В същото време обаче, при въпрос, дали намират своя 33 съученик за самотен и изолиран, един много голям процент – 84,2% от съучениците отричат това твърдение да бъде вярно. Също така, резултатите от изследването показваха висок процент на съучениците, които поддържат близки приятелски отношения със зрително затруднения ученик, а именно 65%. Това доказва тяхната приобщеност и липса на каквато и да е изолация. Нашето изследване показва, че общият процент на помагащите съученици, без значение от честотата, е 60%.

Учениците, посочващи своя зрително затруднен съученик „като всички нас“ са 60% от изследваните, което отново доказва високата приемственост и липса на разграничение, което правят виждащите съученици

Диаграма 4 Какви бяха първите ви впечатления от вашия съученик?

5.3. Резултати от наблюдението по време на изследването

Наблюдението е класически метод на изследване в педагогиката, който дава много ценна и подробна информация по редица въпроси.

Достъпът за осъществяване на наблюдение, който трябваше да бъде осигурен с цел провеждане на настоящото изследване се оказа нелека задача. Голяма част от директорите затварят себе си и училището за външни лица, притесняват се да разрешат достъп до училището и най-вече до класа, в който се обучава детето със СОП. Най-честите притеснения бяха по отношение на реакцията на родителите на детето със СОП, както и на тези родители, чиито деца ще бъдат анкетирани. Също така се оказа, че в някои училища последната дума имат ресурсните учители, които поради свои съображения не желаят детето със СОП да бъде разглеждано като научен феномен, какъвто пример са учениците със зрителни нарушения, до които беше почти невъзможно да достигнем. Разбира се, срещнахме и много директори, които не просто осигуряваха достъп, а и очакваха обратна връзка, за да могат на база получените данни да вземат мерки за подобряването на средата за децата изключения.

По време на провеждане на изследването, често срещана реакция от страна на общообразователните учители беше апатия или негативизъм по въпросите за

приобщаващото образование, тъй като не се чувстват подготвени за тази отговорност, която трябва да поемат към детето със СОП. От друга страна имаше и учители, които са провели теоретична самоподготовка, за да могат да бъдат полезни и да не се чувстват изненадани, когато в класа им дойде дете с нарушение.

Предварителните впечатления разкриха, че отношението на децата в класа към детето със СОП бяха очевидно изградени и повлияни предимно от семейната среда, разговорите с учителя и едва на последно място от собствена позиция, което пролича в свободните отговори на децата. Те показаха една натурална, чиста приемственост към всички нарушения, но на по-горен етап в изследването като че ли се прокрадваше и фактора семейно възпитание и училищни взаимоотношения.

Най-положителното явление в това изследване е фактът, че децата, които бяха анкетираны са се обучавали заедно с детето с нарушение или от детската градина или още от първи клас – осигурено ни беше добро познаване от тяхна страна на детето със СОП, което не е ново за класа, а това ни осигури компетентни отговори.

По отношение на учителите, те бяха с различен опит с деца със СОП. Някои от тях имаха за пръв път в класа си такова дете, а други можеха да се похвалят с опит в работата си с различни нарушения от поне два випуска. Това ни помогна да погледнем на ситуацията от всичките ѝ страни – как реагират учителите, когато тази среща с ученик със СОП им е за пръв път; дали успяват да изградят знания и умения за работа с тези деца, когато имат вече минал опит, или напротив, това ги прави още по-несигурни.

Предварителния извод, до който можем да достигнем на база наблюдение по време на изследването е, че общообразователният учител е най-важната фигура в процеса по приобщаване. Колкото по-компетентен е той и колкото по-позитивно настроен е към детето в класа си, толкова по-добре върви приобщаването на детето със СОП и изграждането на пълноценни взаимоотношения с класа му. Освен това, наблюденията ни сочат, че не е от такава важност до какви образователни умения може учителят да доведе детето със СОП, колкото важна е емпатията, която той може да изгради в класа си към различието, както и емоционалния заряд, който може да даде на детето-изключение.

5.4. Дискусия

С цел по-добро сравняване на резултатите между този дисертационен труд и чужди изследвания и публикации, състоянието на процеса по приобщаване ще бъде разгледано за всяка една категория поотделно.

1. Ученици с интелектуална недостатъчност в общообразователното училище и клас

След получените резултати, засягащи умствено изостаналите деца в общообразователното училище, твърденията на редица автори, че лицата с интелектуална недостатъчност са проблемна група, когато става въпрос за взаимодействие с връстници без нарушения, би могло да се потвърди. В своя труд „Олигофренопсихология“, (1994), авторът Андреев отбелязва, че „на психичното развитие на бавноразвиващото се дете се отразява неблагоприятно включването му в детски колектив от нормални и здрави деца. В общуването му с тях то е недостоен партньор. Децата или избягват да играят с него, или му дават непрестижни роли, с което се затруднява овладяването на социалните роли“ (Андреев,1994) Както бе доказано в настоящото изследване 74,2% от съучениците смятат, че техният съученик с интелектуална недостатъчност изпитва трудност да се обучава в този клас, като посочените причини не засягат само образователния процес. Липсата на взаимодействие между умствено изостаналия и класа се доказват и със 75,4% от съучениците, които признават, че нямат представа как биха могли да утешат своя съученик, когато е разстроен.

Следващият автор, чието твърдение е подкрепено от получените тук резултати е Стоянова, която в своя труд „Децата със специални образователни потребности – техните семейства и другите“ (2009), твърди, „че децата с умствена изостаналост не умеят да се включват в сюжетно-ролеви игри, а при дидактичните игри и игрите с правила не разбират инструкциите“. 49,2% от съучениците твърдят, че не знаят как да играят с умствено изостаналия си съученик, а като причина за това 27,4% посочват неговото неразбиране на правилата и невъзможността му да играе.

Също така се потвърждава твърдението на Терзийска (2005), че детето с умствена изостаналост много често може да прояви поведение, което другите съученици да

намерят за странно, а именно „стереотипните движения, които много дразнят другите деца – клатене на цялото тяло, клатене на главата, смучене на пръсти, отваряне и затваряне на вратата периодически без причина“. Нейното твърдение се потвърждава от 53,2% от съучениците им, които твърдят, че техният умствено изостанал връстник е „странен“.

2. Ученици със слухови нарушения в общообразователното училище и клас

Учениците с нарушен слух са втората група ученици със СОП след тези със зрителни увреждания, които показаха висока степен на успешно приобщаване към класа. Получените резултати от настоящото изследване кореспондират до висока степен с резултатите и на други автори. Така например се потвърди тезата на Rainer и Altschuler (1967), че глухите деца имат много повече поведенчески проблеми от чуващите си връстници и нисък фрустрационен толеранс, което се доказва и от отговорите на техните съученици в общообразователния клас – 29,2% от съучениците в класа дават информация, че техният съученик с нарушен слух е често дразнен от останалите съученици, а причината за това е именно предизвикателното им поведение. 15,3% са тези, които твърдят, че те често са груби, искат да „командват“. 38,9% са тези, които намират слухово затруднения си съученик за конфликтен.

Това откритие от своя страна противостои на твърдението на Попзлатева (2010), че учениците с нарушен слух от общообразователното училище демонстрират висока организираност, амбициозни усилия, както и че са отстъпчиви, емоционално уравновесени.

Въпреки своите недостатъци обаче, това е една високо приобщена група ученици със специални нужди, защото, както твърди Дионисиева (1996) „слуховото увреждане е основна причина за отклоненията в развитието на детето, но няма решаващо значение при определяне на неговите възможности за възпитание и обучение в една или друга среда“. Това твърдение се потвърждава и от отговорите на съучениците, които твърдят, че техният съученик със слухов проблем може успешно да се справя и да учи в общообразователната среда – 62,5% от отговорите.

3. Ученици с аутизъм в общообразователното училище и клас

Групата на аутистичните ученици, които се намират в общообразователното училище, и чиито съученици попаднаха в обсега на настоящото изследване са групата ученици със специални нужди, оценени най-ниско в сравнение с останалите категории. Липсата на емпатия и асоциалното поведение, което е типично за лицата с тази диагноза се оказва пагубно за тяхното приобщаване в общообразователния клас, както и оказва негативно влияние върху начина, по който ги възприемат техните съученици без нарушение. В течение на това изследване и след анализа на статистическите данни се потвърдиха твърденията и изследванията на автори, работещи по темата за аутизма. Така например Fazlioglu (2014) твърди, че „децата аутисти изпитват трудност при изпълнение на високи социални умения, както с по-простите, така и с по-сложните. Реакциите към нов човек са нетърпимост или свръхобщителност и много често игнорират децата и проявяват нежелание за контакт с тях в каквато и да е организирана обстановка на учене“. Това твърдение се доказва и от отговорите на съучениците. 34,7% от тях посочват, че техният съученик-аутист изпитва трудност да пребивава и да се справя в училище. Неспособността за включване в игрите на другите се доказва с 59,6% от отговорите на съучениците, които споделят, че не знаят как могат да играят с него. 71,2% споделят, че не поддържат близки взаимоотношения, не общуват редовно с него. Новите запознанства и новите лица приемат трудно, студено, с нежелание – 51,9% от съучениците им дават тези данни. 63,5% от съучениците, определят ученика – аутист като „затворен“ - не общува, избягва контакти с околните.

4. Ученици с детска церебрална парализа

Дискусия в областта на приобщаване на деца с церебрална парализа в общообразователното училище, засягаща резултатите от това изследване, би могла да се направи с изследване, проведено в Испания от Geovana Sôffa Rézio, Cibelle Kayenne и Martins Roberto Formiga „Включване на деца с церебрална парализа в общообразователна среда“ (2014). Изследването е проведено с ученици с церебрална парализа в начална училищна възраст и цели разкриването на степента на успеха на тяхното приобщаване в тази среда. Тяхното изследване твърди, че „децата с церебрална парализа изпълняват тяхната дейност във всички аспекти на училищното участие, за това обаче се изисква постоянен надзор“(Rezio, Kayenne, Formiga, 2014) . Постоянният надзор и оказваната помощ се осъществяват от всички членове на училищното

общество, но достигат до заключението, че децата с церебрална парализа се ползват най-вече от помощта на учителя – както за образователни, така и за физически нужди. Откриваме пълно сходство с резултатите, получени в нашето изследване, които сочат, че причина за доброто справяне на ученика с церебрална парализа в училище е на първо място учителят – 42,1%. Според Rezio и колектив „Чрез резултатите от проучването се установи, че децата изпълняват своите дейности и ангажименти във всички аспекти на училищното си пребиваване, но изискват постоянно наблюдение, умерена помощ и минимална адаптация на околната среда и учебния материал“ (Rezio et al., 2014). Именно тези получени от тях данни потвърждават и разновидността на групата ученици с церебрална парализа и отношението, което трябва да се поддържа към тях. Постоянната нужда от странична подкрепа се доказва и от получените ни данни, които сочат, че 84,2% са учениците без нарушения, които помагат на своя съученик, без значение от честотата. Също така има сходство между двете изследвания в получените данни по отношение на посоката на оказваната помощ, като в настоящето изследване тя е с най-висок процент в ориентирането, мобилността, придвижването – 43,8%, а на второ място по време на учебния процес – 34,4%. В изследването на Rezio (2014), посочват, че резултатите показват най-ниско ниво на справяне в дейностите, в които се изисква моторна координация и придвижване, макар че посочените данни като цяло показват едно добро справяне с училищните дейности.

5. Ученици със зрителни нарушения в общообразователното училище и клас

В този дисертационен труд е използвана анкетна карта за оценяване на съучениците със СОП, използвана от Радулов под името „Анкетна карта за оценяване на интегрираните зрително затруднени ученици от виждащите“. Това дава възможност за сравняване на резултатите, получени по време на проведеното от него изследване през 1984г. с резултатите, засягащи 33 ученици, получени в настоящия труд. Важно е да се отбележи, че изследването е през 1984г. в условията на интегрираното обучение, или по-скоро по време на първите опити за такова в общообразователното училище. Интерес представлява сравняване на резултатите по време на интеграционния и приобщаващия процес с разлика от 34г. между тях. Могат да бъдат отбелязани сходства по отношение на начина на възприемане на зрително затруднените ученици от останалите в класа. В изследването на Радулов, също както и в настоящото, се отбелязва висок процент на възприелите 33 ученик „като всички нас“ – 70% в изследването от 1984г. и 60% в настоящото. Има разлика в процентното съотношение на тези, които са ги възприели

като „странни“ – 23% срещу 5% в настоящото изследване. Също така 35% от анкетираните съученици в условията на приобщаващото образование намират своя 33 съученик за „интересен“, за сметка на 7% от учениците през 1984г.

По отношение на оказваната помощ на зрително затруднения ученик, резултатите изглеждат така:

1. 43,6% рядко (1984) – 35% (2018г)
2. 34,5% често (1984) – 35% (2018г.)
3. 3,6% много често (1984) – 10% (2018)

Разликата в резултатите не е голяма и доказва сходство в нуждите на 33 ученици преди и сега, както и оказваната помощ от страна на съучениците.

Що се отнася до естетството на оказваната помощ от страна на виждащите съученици, то тя изглежда по следния начин преди и сега:

1. 34,5% всякаква помощ (1984) – 0% през 2018г.
2. 23,6% застъпвах се за него пред другите – 11,8%
3. 5,4% помагане при ориентиране и движение – 47,1%
4. 36,5% помощ при учене – 41,2%

Резултатите, получени по време на това изследване са по-високи. Очевидно нуждите на 33 ученици в момента са точно и ясно конкретизирани и именно поради тази причина в нашето изследване няма отговори, засягащи оказваната помощ във „всякаква“, а напротив – те са разпределени според нуждите на 33 ученик.

Успехите на учениците с нарушено зрение се обясняват по различен начин:

1. На неговата воля и трудолюбие - 54,5% преди – 50% през 2018г.
2. Помощта на другите - 9,1% преди – 25% през 2018г.
3. На учителя - 3,6% преди – 15% през 2018г.
4. На трите заедно - 34,5% преди – 10% през 2018г.

Единствено сходство между двете изследвания срещаме в причина за успех на 33 ученик, която се изразява в неговата воля и трудолюбие. Останалите проценти са значително променени. Очевидно в наши дни съучениците определят ролята на учителя

за благоденствието на ученика със зрително увреждане в училище за по-голяма в сравнение с преди. Също така, за втори път открояваща се разлика е тази в комплексната оказана помощ. Учениците със ЗЗ за пореден път доказват, че нуждите им са ясно диференцирани, и едва 10% от тях в случая имат нужда от комплексна помощ за успех, дължаща се на другите, собствените усилия и на учителя.

Различават се и резултатите, свързани с оценката на виждащите ученици, по отношение на общообразователното училище, а именно:

1. В изследването на Радулов, 80% от съучениците са категорични, че ЗЗ ученик може да се справи в училище успешно, докато в настоящото изследване стана ясно, че 55% от съучениците смятат така.
2. 18% определят тази възможност като трудна – тук съучениците, мислещи така са 35%.
3. Тези, които смятат, че ЗЗ ученик не може да се справи успешно са едва 1,8%, докато през 2018г. те са 10%.

Въпреки различията в отговорите, положителното отношение и доброто въприемане на зрително затруднените ученици е високо. И преди, и сега те са добре приети в общообразователния клас.

Втората дискусия по отношение на приобщените зрително затруднени ученици е свързана с едно ново изследване на Glenda Jessup, Anita Bundy, Alex Broom и Nikola Hancock (2018), публикувано в списание *Journal of Visual Impairment and Blindness*. Горепосочените автори, в техния труд „Пасващ или отхвърлен – изследване на ученици със зрителни нарушения“, показват другата страна на процеса приобщаване, а именно как се чувстват зрително затруднените ученици – приобщени или изолирани от живота в общообразователното училище“. Тъй като в този труд бе направен анализ на възприемането от съучениците, а не на себеусещането на лицата със СОП, тези две изследвания се различават, но би могло да се направи сравнение между двете твърдения: Ако групата на ЗЗ ученици са най-високо и най-добре приети от своите съученици, то до каква степен това кореспондира с усещането на самите зрително затруднени съученици. Изследването на горепосочените автори показва, че зрително затруднените ученици имат нужда от допълнителна подкрепа за достъп до учебната програма. Това твърдение съвпада и с получените от нас резултати, които нееднократно изтъкнаха тази нужда. Например, от анализа на изследването стана ясно, че според съучениците на зрително

затруднените ученици в общообразователния клас, те се ползват от помощта на учителя – според 15% от изследваните, от тази на съучениците си – според 25%, макар най-голям процент да са тези съученици, които смятат, че благодарение на собствените усилия се справят добре. Именно поради наличието на подобен вид подкрепа от останалите, Glenda Jessup, Anita Bundy, Alex Broom и Nikola Hancock (2018) стигат до извода, че учениците със зрителни увреждания „се чувстват различни от своите връстници и се борят да се приспособят и да бъдат третираны по същия начин, както другите ученици“. Макар вече неколккратно да бе споменато, че тази група лица със СОП са най-добре приети от останалите, тези автори твърдят, че „въпреки, че някои юноши с увредено зрение установяват приятелства, други са самотни и изолирани“. По повод на това твърдение, то може да бъде както напълно прието, така и напълно отхвърлено според получените от нас резултати. 55% от съучениците на 33 ученици посочват, че те често остават сами в класната стая. Това ги прави изолирани. В същото време обаче, при въпрос, дали намират своя 33 съученик за самотен и изолиран, един много голям процент – 84,2% от съучениците отричат това твърдение да бъде вярно. Също така, резултатите от изследването показваха висок процент на съучениците, които поддържат близки приятелски отношения със зрително затруднения ученик, а именно 65%. Това доказва тяхната приобщеност и липса на каквато и да е изолация.

Участниците в изследването на Glenda Jessup, Anita Bundy, Alex Broom и Nikola Hancock (2018) определят социалното включване в училище като „опит да не бъдат пренебрегвани от връстниците си или членовете на персонала на училището и да бъдат посрещнати техните нужди“. На въпроса „Какво представлява за вас пасивното участие в училище?“, учениците със зрителни увреждания отговарят, че това се случва само и единствено, когато съдържанието или методите на преподаване са недостъпни за тях, а определят това бездействие като „най-неприятната част от прекарването на време в училище“. Също така е направен интересен експеримент по отношение на съотношението между получена и дадена помощ в училище и извън него, като получените резултати показват, че 33 участници в изследването са получили пет пъти повече помощ в училище, в сравнение с помощта, която те са оказали, а извън училище два пъти повече получена помощ в сравнение с дадената такава. Нашето изследване показва, че общия процент на помагащите съученици, без значение от честотата е 60%.

Извод от направената дискусия е, че няма значение до каква степен учениците със специални образователни потребности са приети от своите съученици. Така или иначе

борбата за равни права, за създаване на добро впечатление у околните и желанието околните да те приемат „като всички тях“ е непрестанна през целия училищен живот, защото колкото и висок да е процентът на тези, които ги приемат, винаги има група връстници, които ги отхвърлят, а това създава дискомфорт и води до фрустрации и поведенчески проблеми.

В резултат на проведеня анализ се установи, че:

- 1. Хипотеза 1** – Като цяло съучениците без СОП нямат положителни нагласи към учениците с нарушения или изпитват безразличие към тях. Тази хипотеза беше частично потвърдена, тъй като бе установено, че отношението на съучениците зависи от вида нарушение и неговото проявление. Така например хипотезата не е потвърдена за лицата със слухови и зрителни нарушения, но е потвърдена за тези с интелектуална недостатъчност и аутизъм.

Алтернативната хипотеза – Нямат ясно изразени нагласи към съучениците със специални нужди не се потвърждава, поради получените ясни и категорични отговори, засягащи всяка една от категориите ученици със СОП.

- 2. Хипотеза 2** – Нагласите и приемането на съучениците със СОП от съучениците им зависят от вида увреждане и тяхното поведение. Тази хипотеза е потвърдена.

Алтернативната хипотеза – не зависи от вида увреждане и частично от тяхното поведение е отхвърлена.

- 3. Хипотеза 3** - Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им не зависи от времето прекарано с тях. Тази хипотеза е частично потвърдена, тъй като статистическите данни показаха, че се отнася не само за учениците с аутизъм, а наблюдението ни показа, че важи и за децата с церебрална парализа. Тъй като този фактор не засяга всички лица със СОП, хипотезата остава частично потвърдена.

- 4. Хипотеза 4** - Нагласите и приемането на учениците със СОП от съучениците им зависи от тяхното поведение. Хипотезата е потвърдена. Алтернативната хипотеза се отхвърля.

- 5. Хипотеза 5** - Учителите имат ниска подготовка и мотивация за работа с ученици със специални образователни потребности и нагласите са по-скоро негативни. Хипотезата е напълно потвърдена.

Изводи и препоръки

Изводите, до които води настоящото изследване са:

1. Приемането на учениците със специални образователни потребности (СОП), както и изграждането на взаимоотношения с тях не е едностранен процес, засягащ само учениците без нарушения в общообразователното училище. Роля в процеса играят и самите ученици със СОП, като проявленията на техните нарушения са решаващи. Така например се появява корелацията между поведението на ученика, неговата социална и емоционална зрялост и отношението на околните към него.
2. Поведението на учителя и неговото отношение към ученика със специални потребности играе важна роля в начина, по който ще бъде приет той от останалите деца в класа. Високата информираност за нуждите и потребностите на ученика, както и неговото позитивно отношение, задължително демонстрирано пред класа, водят до положителни резултати и изграждат обстановка на приемственост.
3. Един от най-негативните фактори, влияещ зле върху приобщаването на ученика към класа е присъствието на асистент в училище и в класовете. Неговото присъствие, особено когато асистентът е родител или роднина, не позволява на съучениците да се отпуснат и да се опитат да се сприятеляват с детето със СОП. Освен това асистентът е човекът, който прави детето със СОП „различно“ в очите на останалите.
4. Въпреки че не са обект на изследване в този труд, наблюденията показаха, че важна роля в приобщаването играят родителите и на двете страни – както на учениците без СОП, така и на тези със СОП. По време на изследването бе наблюдавана позитивна тенденция във взаимоотношенията в класа, когато децата са подготвени от вкъщи с информация за ученика, с това как трябва да се държат с него, за отношението, което трябва да имат. Доказателство за това са високо функциониращите класове, в които бе проведено изследването и чиито ученици показаха на високо интелектуално ниво. Именно в тези класове, в които децата бяха настроени положително у дома, приобщаването на детето със СОП се случваше много по-лесно.

5. Последният извод е, че не всички деца имат нужното добро ниво на функциониране, за да могат да бъдат успешно приобщени в общообразователното училище. Най-вредно влияние оказва неконтролируемото поведение, обвързано с агресия, автоагресия, както и неразбирането на инструкции, ниската социална активност и компетентност, както и липсата на емпатия. Най-честият пример са ниско функциониращите аутисти и учениците с интелектуална недостатъчност, чието нарушение ги поставя в категориите тежка и дълбока степен на интелектуална недостатъчност, а понякога, дори и тези с умерена степен.

Могат да се отправят следните препоръки:

1. За високото ниво и успеваемост в процеса на приобщаване е необходимо активното, а не престолено и наложено, участие на всички специалисти в училище. Най-голяма отговорност поемат класният ръководител и психологът, без чиято намеса приобщаването не би могло да достигне висоти. Чрез екипната работа, включваща в себе си организация на процеса на приобщаване, не документално, а практически, предимно чрез организиране и работа по предварително сформирани стратегии за въздействие на здравите съученици. Тяхното запознаване с различните увреждания и последващото поведение на ученика със СОП, вследствие на тях би ги направило подготвени, запознати. Елементът на новото и непознатото отпадат по този начин, както и табутата около тях. От изключително значение е психологът да работи с целия клас на детето с нарушение, а не само с него.
2. Личният асистент трябва да бъде външен специалист, избран от семейството, но не част от него. Той не бива да бъде пристрастен, нито „пазител“ на ученика със СОП, за да не поставя бариери пред изграждането на взаимоотношения между съучениците. Допълнителна препоръка към него е да бъде млад, атрактивен, умеещ да организира взаимодействия между учениците в свободното време, което да ги сближава, като има добра подготовка да отговаря на нуждите на ученика.
3. Не е достатъчно квалификацията на учителите да бъде повишена в посока специално образование, ако те сами не осъзнават необходимостта от тези знания и умения, с които впоследствие да могат да диференцират и разпознават различни

нарушения, както и да оказват образователно, педагогическо въздействие върху тях. Учителят трябва на първо време да осъзнае необходимостта от приобщаващото образование, преди да започне да прилага нормативните му разпоредби.

4. Родителите на ученици без нарушения трябва да бъдат част от възпитанието на децата си в посока хора със специални нужди. Често срещано явление е майка, която се разхожда с детето си на улицата да срещне човек с видимо нарушение и при въпрос от страна на детето си тя да извърне глава и да каже, че не е хубаво такива хора да се „заяпат“. Ако възпитанието на децата не започва от дома им, то училището ще бъде безсилно да промени тенденциите, нагласите и табутата, поставени от семейството.
5. Приобщаващото образование има нужда да му се даде гласност и да му бъде направена реклама сред хората в обществото. Ако се движим по старите схеми и всички незапознати с проблематиката продължават да живеят с нагласата, че децата с нарушение трябва да бъдат скрити, или представляват някакъв отпадък, или ако не се разбие табуто, че те са „хромави“, „имбецилни“, „инвалиди“, а не като всички деца, то тогава педагогическите специалисти, МОН, училищата /специални и общообразователни/ просто ще продължават да функционират по старому, без подкрепата и новите разбирания на обществото.

Заклучение

За да се стигне до приобщаващо образование, на първо място е необходимо учениците със СОП да присъстват активно, а не само физически, в цялостния живот на общообразователното училище. Те трябва да бъдат подкрепяни от законодателството, училищната система, учителите, екипите за подкрепа – в техния пълен вид, също така не на последно място от своите съученици. Както ни показаха резултатите след обработката на статистическите данни от изследването, приемането от страна на съучениците без нарушения и изграждане на взаимоотношения с учениците със специално нужди е двустранен процес, зависещ както от едната, така и от другата страна. Барьерите, които се изграждат пред успешното развитие на близките контакти помежду им, обикновено се дължат на предрасъдъци от страна на здравите съученици и на липсата на социална зрялост, адекватно поведение, нарушаване на личното пространство на околните, агресия или автоагресия, липса на емпатия, която помага да съпреживяваш различни емоции с хората, които те заобикалят. Тези данни ни навеждат на мисълта, че успехът на приобщаването зависи от диагнозата и състоянието на детето, а не само от разбиранията и нагласите на останалите деца в класа. Видът нарушение оказва влияние върху процесите на общуване и взаимодействия.

Най-добре приетите ученици със специални потребности от своите съученици без нарушения в класа са учениците със зрителни и слухови увреждания. Резултатите не са изненадващи, тъй като тези две категории ученици със СОП имат само по едно нарушение, засягащо някое от сетивата, но в редки случаи то е придружено от някакъв вид интелектуална недостатъчност или други проблеми. Не случайно първият практически опит за интегрирано обучение, проведен в САЩ през 1900г, в Чикаго, започва с обучение на сляп ученик. Това са двете нарушения, които съучениците в общообразователния клас приемат най-добре, не намират за различни от останалите съученици, както и успяват да изградят близки взаимоотношения с тях. Макар негативните проявления на нарушението, тъй като и в двете категории бяха открити такива, съучениците успяват да изградят взаимоотношения с тях.

Резултатите, които показват ниска приемственост и ниско ниво на приобщаване са резултатите, получени в класовете на деца с интелектуална недостатъчност и на деца аутисти, а в средата, между крайно негативните и крайно позитивните се нарежда категорията на деца с церебрална парализа. Наблюдението, проведено по време на

изследването показва интересни взаимовръзки в класовете на деца с церебрална парализа. Съучениците бяха готови да съжаляват някое по-пълничко дете в класа, на което се подиграват останалите, или на дете, чиято майка работи в чужбина, а то е отглеждано от баща си, но в никакъв случай не се впечатляват от инвалидната количка или от проходилката, която използва детето с ДЦП. За сметка на това резултатите рязко се променят към негативни, ако лицето с церебрална парализа не умее да пази личното пространство на съучениците си, ако не е социално адекватно – влиза в излишни и уморителни разговори, занимава околните постоянно със себе си, или прави напук на учителката и по този начин разваля часовете. И тук позитивните резултати на приобщаването зависят от ученика с нарушения, по отношение на това какви взаимоотношения е готов да предложи и какво поведение е подготвен да покаже. И въпреки че като цяло децата в училищна възраст наистина често са жестоки и от тях зависи да бъдат „по-мъдрият“, „по-внимателният“, „по-предразполагащият“ в ситуацията на изграждане на взаимоотношения, трябва да бъдем категорични, че те са все пак деца и търпението им не е безкрайно.

Отношението на общообразователните учители на свой ред също не е за пренебрегване. Наблюденията доказаха, че в класове, в които началният учител е силно емпатичен, отворен към новостите, мил, внимателен и разбиращ нуждите на детето с нарушения, се намират най-добрите взаимоотношения между ученик със и тези без СОП. Обратното явление се среща в класове, в които класният ръководител е категоричен, че мястото на детето с проблем не е в общообразователното, а в специалното училище и именно това негативно негово отношение се предава на класа, който след това, на свой ред демонстрира пренебрежение и неуважение към личността на ученика със СОП. Нагласите на общообразователните учители, както и тези на съучениците без нарушения са зависими едни от други.

Приноси на дисертационния труд

Приноси с научно-теоретичен характер:

1. Изследвано е съвременното състояние в областта на разглеждания проблем
2. Направен е преглед на политиките в областта на интегрираното и приобщаващото образование за деца със СОП в България
3. Сравнени са когнитивните характеристики на учениците от петте изследвани категории : със зрителни нарушения, слухови нарушения, ученици от аутистичния спектър, ученици с интелектуална недостатъчност и ученици с детска церебрална парализа
4. Направено е сравнение между отношението на съучениците и за петте категории ученици със специални образователни потребности
5. Установени са факторите, които влияят върху нагласите и взаимоотношенията между учениците със СОП и техните съученици.
6. Разработен е авторски инструментариум под формата на чек-лист за оценяване на нагласите на съучениците без СОП по отношение на учениците със СОП в класа.
7. Чрез настоящия труд са доказани спецификите в приемането на различните категории ученици със СОП, които се обучават в общообразователна среда от техните съученици без нарушения, както и причините за тяхното приемане или отхвърляне.

Приноси с практико-приложен характер:

1. Разработеният чек-лист за оценяване на нагласите на съучениците без СОП може успешно да бъде използван от различни специалисти, като училищни психолози, общообразователни учители, ресурсни учители, социални работници и други с цел установяване на нагласите и отношението спрямо учениците със СОП в общообразователния клас.
2. Резултатите от нашето изследване дават една сравнително добра картина за реалните практически процеси на взаимоотношения между ученици със СОП и съучениците им в общообразователните училища.

3. Настоящият труд може да служи за ориентир в подходите на приобщаване на различните категории ученици със СОП, които да се използват в практиката. Познаването на тези подходи ще спомогне директори на училища, класни ръководители, родители и терапевти да допринесат за изглаждане на негативните проявления на даденото нарушение чрез терапии и родителски стратегии.
4. Извършен е мултивариационен анализ на учениците без специални потребности, които се обучават в клас, в който има поне един ученик със специални потребности от категориите ученици с церебрална парализа, зрителни или слухови нарушения, интелектуална недостатъчност или ученици от аутистичния спектър.

Публикации по темата на дисертационния труд

1. Валявичарска – Караиванова, М. Закон за приобщаващо образование – възможност за пълноценно и социално функциониране на децата със специални образователни потребности в условията на общообразователното училище и клас – Научна конференция с международно участие „Интердисциплинарни логопедични практики“, Нов Български Университет, 11.2016 г., Том 2, стр.137 – 142.
2. Валявичарска – Караиванова, М. Съвременното българско законодателство за деца и ученици със СОП – анализ на възможностите за осигуряване на приобщаваща среда и на пълноценно участие заедно с децата без нарушения – Есенни докторантски четения към СУ „Св. Климент Охридски“, публикация на електронен носител.
3. Валявичарска – Караиванова, М., М. Цветкова - Арсова . Възприемане и нагласи спрямо ученици с нарушен слух от чуващите им съученици в общообразователния клас – Докторантска конференция „Иновации в образованието“, ШУ „Св. Константин Преславски“, гр. Шумен, 2017, стр. 409 - 418
4. Валявичарска – Караиванова, М. Възприемане и нагласи спрямо ученици с интелектуална недостатъчност от техните съученици в общообразователна среда – Конференция от Докторантски център към СУ „Св. Климент Охридски“, гр. София, 2018 г., под печат.
5. Валявичарска – Караиванова, М. Приобщаващото образование през погледа на общообразователния учител – Юбилейна научна конференция с международно участие „Научни и практически аспекти на приобщаващото образование“, СУ „Св. Климент Охридски“, ФНОИ, 12-13.10.2018 г., под печат.
6. Валявичарска – Караиванова, М. Приобщаване на ученици със зрителни нарушения в общообразователния клас и тяхното възприемане от виждащите им съученици – Списание „Обучение и рехабилитация на зрително затруднените“, бр.1, 2018 г., стр. 5 - 14
7. Валявичарска, М. Възприемане и нагласи спрямо ученици с аутизъм от техните съученици в общообразователното училище – Осми международен есенен научно – образователен форум „Взаимодействието между средно и висше

образование като фактор за повишаване качеството на образованието“, 9-
10.11.2018г., София – под печат